

**UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” SUCEAVA
FACULTATEA DE LITERE ȘI ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII
DOMENIU FILOLOGIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**CATEGORIA GRAMATICALĂ A ASPECTULUI ȘI A
TIMPULUI ÎN ROMÂNĂ ȘI ÎN ITALIANĂ**

Rezumat

Conducător științific:

Prof. univ. dr. RODICA NAGY

Doctorand:

Iurescu Magdalena

Suceava – 2018

Cuprinsul rezumatului

Cuprinsul tezei de doctorat.....	3
Cuvinte cheie.....	5
Rezumat.....	5
1. Scopul și motivația alegerii temei.....	5
2. Structura lucrării.....	7
3. Concluzii generale.....	8
Bibliografie.....	16

Cuprinsul tezei de doctorat

Introducere.....	5
1. Conceptul de <i>aspect</i> în literatura de specialitate românească și străină.....	10
1.1. Considerații asupra conceptului de <i>categorie gramaticală</i>	10
1.2. Conceptul de <i>aspect</i> în literatura de specialitate românească și străină.....	15
1.2.1. Aspectul în literatura de specialitate românească. Direcții de abordare.....	16
1.2.2. Conceptul de <i>aspect</i> în limbile romanice occidentale. Valori și mijloace de expresie.....	35
1.2.3. Valori și mijloace de expresie ale aspectului în limbile germanice.....	44
1.2.4. Conceptul de <i>aspect</i> în studiile de slavistică. Categorii aspectualității, Aspect și Aktionsart.....	46
1.2.5. Concluzii.....	48
2. Categoria gramaticală a timpului în literatura de specialitate românească și străină.....	50
2.1. Preliminarii.....	50
2.2. Categoria gramaticală a timpului în literatura de specialitate românească.....	50
2.2.1. Categoria gramaticală a timpului în primele gramatici moderne românești.....	50
2.2.2. Categoria gramaticală a timpului în literatura de specialitate românească, de după apariția <i>Gramaticii</i> Academiei.....	56
2.3. Categoria gramaticală a timpului în limbile romanice occidentale.....	77
2.3.1. Categoria gramaticală a timpului în limba franceză.....	77
2.3.2. Categoria gramaticală a timpului în limba spaniolă.....	82
2.3.3. Categoria gramaticală a timpului în limba italiană.....	85
2.4. Categoria gramaticală a timpului în limbile germanice.....	92
2.4.1. Categoria gramaticală în limba engleză.....	92
2.4.2. Categoria gramaticală a timpului în limba germană.....	94
2.5. Categoria gramaticală a timpului în limba rusă.....	97
2.6. Concluzii.....	100
3. Timp și aspect în textul literar. Analiză contrastivă asupra limbii române și italiene.....	102

3.1. Preliminarii.....	102
3.2. Valori temporal-aspectuale ale timpurilor indicativului în italiană și în română.....	106
3.2.1. Valori temporal-aspectuale ale prezentului în italiană și în română.....	106
3.2.2. Valori temporal-aspectuale ale imperfectului în italiană și în română.....	141
3.2.3. Valori temporal-aspectuale ale perfectului în italiană și în română.....	195
3.2.4. Valori temporal-aspectuale ale mai-mult-ca-perfectului în italiană și în română....	234
3.2.5. Echivalențe ale mai-mult-ca-perfectului 2 italian (trapassato remoto) în limba română.....	252
3.2.6. Valori temporal-aspectuale ale viitorului în trecut în italiană și în română.....	255
3.2.7. Valori temporal-aspectuale ale viitorului propriu-zis în italiană și în română.....	264
3.2.8. Valori temporal-aspectuale ale viitorului anterior în italiană și în română.....	273
3.3. Valori temporal-aspectuale ale timpurilor conjunctivului în italiană și în română.....	277
3.3.1. Echivalențe ale prezentului conjunctiv italian în limba română.....	279
3.3.2. Echivalențe ale perfectului conjunctiv italian în limba română.....	287
3.3.3. Echivalențe ale imperfectului conjunctiv italian în limba română.....	291
3.3.4. Echivalențe ale mai-mult-ca-perfectului conjunctiv italian în limba română.....	304
3.3.5. Echivalențe ale prezentului conjunctiv românesc în limba italiană.....	314
3.3.6. Echivalențe ale perfectului conjunctiv românesc în limba italiană.....	324
3.4. Valori temporal-aspectuale ale timpurilor condiționalului în italiană și în română.....	329
3.4.1. Valori temporal-aspectuale ale prezentului în italiană și în română.....	329
3.4.2. Valori temporal-aspectuale ale perfectului în italiană și în română.....	336
3.5. Valori temporal-aspectuale ale imperativului în italiană și în română.....	342
3.6. Echivalențe ale timpurilor prezumtivului românesc în limba italiană.....	344
3.7. Valori temporal-aspectuale ale timpurilor infinitivului în italiană și în română.....	351
3.7.1. Valori temporal-aspectuale ale prezentului în italiană și în română.....	351
3.7.2. Valori temporal-aspectuale ale perfectului în italiană și în română.....	365
3.8. Valori temporal-aspectuale ale gerunziului (prezent) în italiană și în română.....	371
3.9. Valori temporal-aspectuale ale (timpurilor) participiului în italiană și în română.....	378
3.9.1. Echivalențe ale participiului prezent italian în limba română.....	378
3.9.2. Valori temporal-aspectuale ale participiului (perfect) în italiană și în română.....	380
3.10. Echivalențe ale supinului românesc în limba italiană.....	386
3.11. Concluzii.....	387
4. Concluzii generale.....	392
Bibliografie.....	401

Cuvinte cheie: analiză contrastivă, categorie gramaticală, categorie funcțional-semantică, aspect gramatical, Aktionsart, timp gramatical, opoziții formale, opoziții de sens, flexiune verbală, conținut categorial aspectual, conținut categorial temporal, epocă temporală, clasificări ale timpurilor gramaticale în limbile romanice, denumiri ale timpurilor gramaticale în limbile romanice, instrumente de analiză a valorilor temporal-aspectuale ale formelor verbale, semnificații de bază, semnificații contextuale, valori stilistice, corespondențe între formele verbale italiene și cele românești, aspecte privind traducerea timpurilor verbale din italiană în română

Rezumat

1. Scopul și motivația alegerii temei

Categoria gramaticală a aspectului, înțeleasă ca o manifestare a modificărilor formale ce au loc în flexiunea verbală, a stârnit numeroase controverse în lingvistica romanică. Dacă în limbile slave și în engleză modul de desfășurare a acțiunii se exprimă prin morfeme specializate, concretizate fie în sufixe și prefixe gramaticale, fie în verbe auxiliare, în cazul limbilor neolatine, aspectul este redat prin mijloace morfologice nespecifice, concretizate în sufixele gramaticale și în verbele auxiliare, privite ca mărci formale ale categoriei timpului. Acesta este motivul pentru care, unii specialiști, adepți ai curentului clasic, nu admit existența unei categorii morfologice de sine stătătoare a aspectului, argumentând că prezența unui conținut categorial într-o limbă, ce nu se organizează în opoziții formale specializate, nu implică în mod obligatoriu existența unei categorii gramaticale. În lucrările de specialitate mai noi, se admite existența categoriei gramaticale a aspectului, înțelegându-se prin *categorie gramaticală* toate mijloacele de expresie a unui conținut gramatical (mijloace lexicale, morfologice sau sintactice).

Nu același lucru se poate spune despre existența categoriei gramaticale a timpului în limbile romanice. Acestea dispun de o flexiune foarte bogată în ceea ce privește opozițiile temporale, prin care se indică raporturile între acțiunea redată de verb și momentul enunțării, stabilindu-se dacă un eveniment aparține prezentului, trecutului sau

viitorului, și se exprimă totodată raporturi gramaticale de anterioritate, simultaneitate sau posterioritate față de alte acțiuni verbale. Dacă în limbile neolatine aproape fiecare mod verbal se actualizează în cel puțin două opoziții formale, în limbi precum engleza sau germana este discutabilă existența viitorului indicativ, admis de gramaticile secolului al XIX-lea, însă contestat de lucrările mai noi, care recunosc în modalele *will* sau *werden* + infinitiv un procedeu sintactic de redare a conținutului categorial de viitor. Așadar, nu se poate pune la îndoială existența categoriei gramaticale a timpului în limbile neolatine, însă este necesară o discuție asupra instrumentelor de analiză a conținutului categorial temporal, propuse în lucrări mai vechi sau mai noi. Un prim aspect îl vizează relevanța clasificării timpurilor verbale în *absolute* și *relative*, așa cum se întâmplă în gramaticile românești, sau în *simple* și *compuse*, după cum procedează majoritatea specialiștilor din spațiul romanic. De asemenea, este necesar să precizăm cu exactitate care sunt informațiile gramaticale transmise de categoria timpului, având în vedere faptul că în lucrările tradiționaliste ea este definită ca exprimând *momentul în care se petrece acțiunea*, iar în gramaticile mai noi se admite că timpurile verbale indică trei conținuturi semantice: raportarea la momentul enunțării, relația cu alte evenimente și redarea unor valori privind modul de desfășurare a acțiunii. Totodată, trebuie stabilit în ce măsură sistemul de opoziții formale temporale exprimă, prin sincretismul mărcilor, un sistem de valori aspectuale bine organizat. Nu în ultimul rând, se impun câteva precizări cu privire la rolul adverbilor în transmiterea informațiilor temporale și aspectuale, fără de care timpurile gramaticale ar fi „incapabile” să fixeze acțiunea într-o perioadă bine determinată. Lucrarea de față își propune o analiză contrastivă asupra mijloacelor morfologice prin care se exprimă conținutul categorial aspectual și temporal, în două limbi ce aparțin familiei neolatine, româna și italiana. Însă pentru a emite judecăți cu privire la timp și aspect în limbile sus-menționate, nu este suficient să analizăm opiniile formulate în spațiul românesc și italian. Deoarece limbile în discuție sunt înrudite, este necesar să se facă referire și la principalele ramuri din familia indo-europeană, selectând cel puțin o limbă reprezentativă. Din ramura germanică, vom avea în vedere limbile engleză și germană, pentru ramura slavă se va lua în considerare limba rusă, iar din ramura romanică, vor fi selectate franceza și spaniola.

2. Structura lucrării

Lucrarea este structurată în trei capitole, primele două fiind dedicate considerațiilor teoretice privitoare la aspect și la timp, iar cel din urmă constituind o analiză amănunțită a semnificațiilor temporal-aspectuale ale formelor verbale italiene și românești, pe baza unui corpus de texte. În capitolele *Conceptul de aspect în literatura românească și străină* și *Categoria gramaticală a timpului în literatura românească și străină* este realizată o descriere a opiniilor specialiștilor români și străini, cu privire la existența și modalitățile de manifestare a categoriilor gramaticale ale aspectului și timpului, dar totodată se face o scurtă prezentare a paradigmei verbale în toate limbile menționate anterior. În urma discuției din capitolele teoretice, au fost selectate instrumentele cu care se realizează analiza propriu-zisă, asupra modalităților de expresie a timpului și a aspectului în română și în italiană. Capitolul *Timp și aspect în textul literar. Analiză contrastivă asupra limbii române și italiene* are în vedere descrierea semnificațiilor temporal-aspectuale ale formelor verbale românești și italiene, prezentare realizată cu ajutorul unor instrumente propuse în lucrări mai noi, precum *Tempo, aspetto e azione nel verbo*, publicată de P.M. Bertinotto în *Grande grammatica italiana di consultazione* sau *Gramatica limbii române*, apărută sub egida Academiei Române.

O primă temă abordată în capitolul referitor la aspect privește accepțiunile pe care specialiștii români și străini le atribuie noțiunii de *categorie gramaticală*. Definirea acestui concept poate constitui un punct de reper în stabilirea statutului categoriei aspectului în limbile romanice. Cât privește conceptul de *aspect* în literatura de specialitate românească, se acordă o atenție deosebită părerilor formulate după cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, perioadă marcată de apariția primei gramatici normative a Academiei Române, urmărind principalele direcții de abordare. Pentru definirea categoriei gramaticale a aspectului în literatura de specialitate străină, avem în vedere opiniile referitoare la franceză și italiană (din spațiul romanic), engleză și germană (din spațiul germanic) și la rusă (din spațiul slav). Trebuie precizat faptul că în acest capitol, obiectivul principal este prezentarea opiniilor specialiștilor cu privire la conceptul de *aspect*, înțeles în sens abstract, descrierea mijloacelor de expresie fiind plasată într-un plan secundar.

Categoria gramaticală a timpului face obiectul unei analize amănunțite, atât din punct de vedere conceptual, cât și din perspectivă formală. Printre problemele discutate se numără informațiile gramaticale transmise de timpurile verbale, clasificarea acestora după formă și conținut, dar și terminologia utilizată. Pentru fiecare limbă, se realizează o

descriere a semnificațiilor de bază, transmise de timpurile gramaticale, precum și a modului de actualizare a acestora în paradigma verbală. Prezentarea opiniilor specialiștilor români este realizată începând cu *Gramatica română*, publicată de Tiktin, și terminând cu *Gramatica de bază a limbii române*, coordonată de Academia Română. Dintre limbile străine, au fost selectate franceza, italiana și spaniola (reprezentante ale ramurii romanice), engleza și germana (exponente ale ramurii germanice) și rusa (limbă reprezentativă pentru familia slavă).

Ultimul capitol este dedicat analizei contrastive a valorilor temporal-aspectuale ale tuturor formelor verbale din italiană și română. Studiul se realizează pe baza unui corpus ce cuprinde fragmente excerptate din versiunea originală a romanului *La Ciociara*, de Alberto Moravia, publicat pentru prima dată în 1957, și textul tradus în limba română, „Ciociara”, de către George și Adriana Lăzărescu în 1970. Personajul-narator, o negustoreasă din Roma, povestește întâmplări din cel de Al Doilea Război Mondial, pe care le-a trăit sau la care a fost martoră, fiind nevoită să se refugieze împreună cu fiica ei în munți, de teama foamei și a bombardamentelor. Corpusul constituie o sursă productivă pentru analiza acestor semnificații gramaticale deoarece narațiunea se organizează în planuri temporale complexe: un interval cuprins între anii 1943 și 1944, când se derulează principalele evenimente din povestire, unele incursiuni în tinerețea personajului-narator, când se face referire la o perioadă vag determinată, plasată înaintea războiului, și un plan temporal imprecis, situat după război, când eroina emite judecăți cu privire la întâmplările trăite în timpul refugierii în munți. La acestea se adaugă planul atemporal, al proverbelor, al adevărilor pe care protagonistul sau alte personaje le consideră general-valabile. Analiza pornește dinspre italiană înspre română, cu câteva excepții, precum stabilirea de echivalențe între formele verbale românești de supin sau de prezuntiv în limba italiană. Pe lângă descrierea semnificațiilor temporal-aspectuale ale formelor verbale în discuție, avem în vedere și explicarea preferinței traducătorilor pentru transpunerea timpurilor verbale din limba italiană, prin forme gramaticale românești „neechivalente”, în locul recurgerii la cele considerate a fi corespondente.

3. Concluzii generale

Statutul incert al aspectului în limbile romanice se datorează modului în care a fost definit conceptul de *categorie gramaticală*, înțeles fie ca un sistem de opoziții formale prin care se exprimă un conținut gramatical, fie ca totalitatea tuturor mijloacelor de expresie dintr-o limbă, ce indică o semnificație gramaticală. Ținând însă seama de distincția netă pe care

specialiștii slavi o fac între noțiunea de *categorie gramaticală* și cea de *categorie funcțional-semantică*, poziția aspectului în cadrul limbilor romanice poate fi clar definită. Prin *categorie gramaticală* sau *categorie morfologică* se înțelege un sistem de opoziții formale, prin care se exprimă un conținut gramatical organizat într-un ansamblu de valori semantice, ce se actualizează la o anumită parte de vorbire. Prin *categorie funcțional-semantică* se înțelege totalitatea tuturor mijloacelor de expresie ale unei limbi, prin care se redă un anumit conținut gramatical. Orice limbă dispune de o categorie funcțional semantică a aspectualității (ce se poate concretiza în opoziții formale de aspect actualizate la nivelul paradigmei verbale, sensul lexical al unor verbe sau adverbe ori în grupuri verbale alcătuite dintr-un semiauxiliar de aspect și un verb de bază, prin care se exprimă modul de desfășurare a acțiunii în general), de o categorie funcțional-semantică a temporalității (ce se poate concretiza în opoziții morfologice de timp manifestate în paradigma verbală, semnificația unor adverbe sau grupuri nominale ce îndeplinesc funcția sintactică de circumstanțial de timp ori în sintagme verbale alcătuite dintr-un semiauxiliar de timp și un verb de bază, prin care se plasează acțiunea în timp, în raport cu momentul enunțării) sau de o categorie funcțional semantică a modalității (ce se poate concretiza în opoziții formale de mod în cadrul paradigmei verbului, sensul lexical modal al unor adverbe ori în grupuri verbale alcătuite dintr-un semiauxiliar de mod și verbul de bază, prin care se exprimă aspecte privitoare la implicarea subiectivă a vorbitorului în desfășurarea acțiunii), însă nu toate limbile dispun de o categorie gramaticală a aspectului, a timpului sau a modului (ce se concretizează doar în morfeme specializate, actualizate în cadrul paradigmei verbale).

Admițând că limba engleză nu dispune de categoria morfologică a modului, însă are posibilitatea de a reda atitudinea vorbitorului asupra desfășurării acțiunii, prin numeroase verbe modale (*can, will, may, shall* etc.), admițând de asemenea că limbile engleză și germană nu dispun de un timp gramatical numit viitor, însă există mijloace nespecifice care redau posterioritatea față de momentul vorbirii (auxiliarele de mod *will* sau *werden* + infinitiv, prezentul cu sens de viitor etc.), suntem îndreptățiți să admitem și că limbile romanice nu dispun de o categorie morfologică a aspectului, ci doar de o categorie funcțional-semantică a aspectualității. Cu toate acestea, în limbile romanice există *aspect*, înțeles în sensul său cel mai strict, ca o manifestare a unui conținut gramatical la nivel morfologic, diferit de *Aktionsart*, privit ca o modalitate de expresie a valorilor aspectuale la nivel lexical. Conținutul categorial aspectual își găsește actualizarea morfologică în mărcile categoriei gramaticale a timpului (sufixe gramaticale, auxiliare, schimbarea radicalului prin supletivism), care redau, în mod sincretic, informații privitoare la momentul și modul în care se desfășoară acțiunea.

Pentru a discuta însă de existența unei categorii morfologice într-o limbă, este nevoie de un sistem de opoziții formale organizat, care să exprime un ansamblu de opoziții de sens. Acest lucru se întâmplă doar în cadrul timpurilor trecutului indicativ și conjunctiv, ce se actualizează în funcție de valorile aspectuale, perfectiv/imperfectiv.

Strâns legată de categoria morfologică a aspectului, categoria gramaticală a timpului cuprinde în sfera ei de semnificație un conținut gramatical mai larg sau mai restrâns, în funcție de limba în care se actualizează. În engleză sau în rusă, unde aspectul dispune de mărci formale proprii, categoria gramaticală a timpului transmite doar informații privitoare la momentul desfășurării acțiunii. În limbile romanice sau în germană, unde aspectul nu își găsește mărci proprii de expresie, timpurile verbale indică trei conținuturi gramaticale, semnalate încă din 1897 de Alexandru Philippide: momentul desfășurării acțiunii, raportat la momentul enunțării (*status temporis*), relația cu alte evenimente (*status relationis*) și modul de desfășurare a acțiunii (*status actionis*). Fiecare dintre aceste conținuturi se actualizează în opoziții de sens: *status temporis* exprimă semnificațiile de prezent, trecut și viitor, *status relationis* indică valorile de anterioritate, simultaneitate și posterioritate, iar *status actionis* se organizează în opozițiile perfectiv/imperfectiv. Există însă și forme modale care nu exprimă timpul la nivel morfologic, dar au în sfera lor de semnificație conținut categorial temporal. De exemplu, gerunziul românesc redă acțiuni imperfective, ce preiau sensul temporal al verbului regent, față de care exprimă simultaneitatea; participiul român și spaniol redă acțiuni perfective, ce preiau sensul temporal al verbului regent, în raport cu care exprimă anterioritatea. Trebuie însă precizat faptul că un timp verbal nu poate fixa acțiunea într-o perioadă bine determinată, fără existența unor circumstanțiale de timp, exprimate prin adverbe sau propoziții temporale.

O altă problemă o constituie instrumentele utilizate în analiza timpurilor verbale. Descrierea lor în funcție de clasificările propuse în gramaticile tradiționaliste este inoperantă, întrucât împărțirea în *absolute* și *relative* se limitează doar la manifestările ce au loc la nivelul frazei, iar repartizarea în *simple* și *compuse* are în vedere atât mărcile temporale, cât și pe cele modale. În locul repartiției timpurilor gramaticale în clase ce nu pot surprinde toate semnificațiile acestora, este preferabil ca fiecare timp verbal să fie descris cu ajutorul unor instrumente de analiză, precum *momentul enunțării*, *momentul acțiunii*, *timpul de referință*, *momentul de referință*, *localizarea temporală* sau *sfera temporală*. De asemenea, propunem noțiunea de *epocă temporală*, adoptată de specialiștii francezi, pentru a desemna ceea ce gramaticile românești și italiene numesc *timp principal* sau *timp de bază*. Astfel, se face distincția între timpurile gramaticale (prezent, imperfect, perfect, mai-mult-ca-perfect, viitor

etc.) și *epocile temporale*, ce se concretizează în valorile de prezent, trecut și viitor. Un ultim aspect ce trebuie luat în considerare se referă la denumirile propuse în spațiul romanic, pentru desemnarea timpurilor verbale ale trecutului. Limba română este consecventă în această privință, adoptând termeni care reflectă caracterul formal sau conținutul aspectual: *imperfect*, *perfect simplu*, *perfect compus*, *mai-mult-ca-perfect* (pentru indicativ) și termenul *perfect* (pentru trecutul celorlalte moduri). În limbile romanice occidentale, se remarcă o anumită incoerență în privința numelor alese pentru desemnarea timpurilor trecutului, ce reflectă fie caracterul temporal, aspectual sau cel formal. În franceză se întâlnesc termeni precum *imparfait*, *plusqueparfait*, alături de *passé simple*, *passé composé* sau *passé antérieur* (pentru indicativ și conjunctiv) și *passé* (pentru celelalte moduri). În italiană se utilizează denumirea *imperfetto*, alături de termenii *passato prossimo*, *passato remoto*, *trappasato prossimo* sau *trappasato remoto* (pentru indicativ și conjunctiv) și *passato* sau *composto* (pentru celelalte moduri). Pentru spaniolă, se aleg termeni mai preciși, ce reflectă atât conținutul aspectual, cât și cel temporal: *pretérito imperfecto*, *pretérito perfecto*, *pretérito pluscuamperfecto*, însă doar *pretérito* (pentru perfectul simplu) și *pretérito anterior* (pentru mai-mult-ca-perfectul 2); *perfectul infinitiv și gerunziu este denumit prin termenul compuesto*.

Din analiza întreprinsă asupra corpusului studiat, se pot face câteva constatări privind asemănările și deosebirile între formele verbale italiene și cele românești. Modul indicativ prezintă cel mai variat ansamblu de opoziții temporale. Există numeroase corespondențe între formele de indicativ românești și italiene, ce vizează atât semnificațiile de bază, cât și sensurile contextuale sau întrebuințările stilistice. Mai-mult-ca-perfectul 2 (*trappasato remoto*), care indică acțiuni trecute, încheiate cu puțin timp înaintea altor evenimente trecute, nu își găsește echivalentul în limba română, fiind tradus de cele mai multe ori prin perfect, formă verbală ce sugerează dinamism. Sistemul complex al timpurilor indicativului se organizează într-un timp prezent (destinat exprimării simultaneității cu momentul vorbirii și a aspectului imperfectiv), șase, respectiv cinci timpuri trecute (a căror semnificație de bază este redarea anteriorității față de momentul enunțării, însă în cadrul cărora se actualizează opozițiile aspectuale perfectiv/imperfectiv) și două viitoare (întrebuințate cu scopul de a reda posterioritatea față de momentul enunțării, în cadrul cărora nu se exprimă un sistem de opoziții aspectuale organizat: viitorul I este indiferent din acest punct de vedere, iar viitorul anterior are valoare perfectivă). Atât în română, cât și în italiană, modificarea sensului temporal-aspectual de bază depinde de schimbarea semnificației modale (imperfectul cu sens de condițional perfect sau viitor în trecut, prezentul cu sens de imperativ, viitorul cu sens de prezumtiv perfect etc.). Forma verbală ale cărei valori temporale contextuale nu depind de

modificarea sensului modal este prezentul. Capacitatea sa de a reda anterioritatea și posterioritatea apropiată de momentul enunțării face ca semnificațiile sale temporale să se extindă până la indicarea anteriorității sau posteriorității îndepărtate, astfel încât prezentul poate înlocui forme de trecut sau de viitor. Caracterul temporal „relativ” al prezentului determină întrebuințarea acestuia cu sens atemporal, în proverbe, descrieri de locuri etc. Italiana și româna prezintă asemănări și în ceea ce privește valorile stilistice ale timpurilor indicativului. Ambele limbi dispun de un *prezent dramatic* sau *narativ*, de un *imperfect narativ* (cu subspeciile sale: *imperfect de deschidere* și *imperfect de ruptură*), de un *imperfect descriptiv*, de un *perfect descriptiv* etc. Totodată, în ambele limbi perfectul simplu este folosit în narațiune, iar perfectul compus – în dialog.

Celelalte moduri nu prezintă un sistem de opoziții temporal-aspectuale la fel de complex ca indicativul. Timpurile conjunctivului italian și românesc sunt foarte rar întrebuințate în propoziții independente. De cele mai multe ori ele sunt „aservite” verbului din regentă, a cărui semnificație temporală o preiau. Cu toate că îndeplinesc aceleași funcții, nu se pot stabili corespondențe totale între timpurile conjunctivului italian și cele ale conjunctivului românesc, datorită specializării temporal-aspectuale a formelor de conjunctiv italiene, în opoziție cu întrebuințările foarte puțin riguroase ale timpurilor conjunctivului românesc. În italiană există patru timpuri ale conjunctivului, ce se află într-o strânsă legătură cu forma verbului din regentă: dacă acesta se află la un timp prin care se indică simultaneitatea sau posterioritatea față de momentul enunțării, se întrebuințează conjunctivul prezent, pentru redarea concomitenței și imperfectivității, și conjunctivul perfect, pentru exprimarea antecedentei și perfectivității; dacă verbul regent aparține epocii temporale a trecutului, se folosește conjunctivul imperfect, pentru redarea concomitenței și imperfectivității, și conjunctivul mai-mult-ca-perfect, pentru exprimarea antecedentei și a perfectivității. În limba română, conjunctivul se actualizează cu două semnificații temporale: prezentul nu este specializat din punct de vedere aspectual, iar semnificațiile sale temporale vizează redarea simultaneității sau a posteriorității imediate față de verbul regent; perfectul se utilizează pentru a indica anterioritatea cu forme ale trecutului și aspectul perfectiv, însă este adesea înlocuit de forma de prezent. Date fiind semnificațiile de bază ale acestor forme, se constată că traducătorii recurg la echivalenți apropiați din punct de vedere temporal-aspectual: timpurile imperfective ale conjunctivului italian sunt traduse prin forme imperfective românești, iar timpurile perfective ale conjunctivului italian sunt transpuse prin forme perfective românești. Nespecializat din punct de vedere aspectual, prezentul conjunctiv românesc își găsește corespondenții atât în forme perfective, cât și în forme imperfective, în

timp ce perfectul conjunctiv românesc, formă gramaticală perfectivă, are doar echivalenți perfectivi în textul sursă. Condiționalul și imperativul nu pun probleme în ceea ce privește echivalența. Atât româna, cât și italiana prezintă două forme la modul condițional: una de prezent, prin care se redau acțiuni preponderent imperfective, realizabile în prezent sau viitor, și perfectul, prin care se redau acțiuni exclusiv perfective, ce nu au putut fi realizate în trecut. Deși nu se actualizează în opoziții temporale, modul imperativ dispune de conținut categorial temporal, având o dublă semnificație: sensul de prezent, întrucât porunca se exprimă simultan cu momentul vorbirii, și cel de viitor, întrucât vorbitorul se așteaptă ca interlocutorul său să îndeplinească cele enunțate după momentul vorbirii. Prezumtivul românesc are, ca toate modurile personale ale irealității, două actualizări formale: una de prezent, prin care se redă aspectul imperfectiv și sensul temporal de prezent sau viitor, și una de perfect, prin care se indică aspectul perfectiv și sensul temporal de trecut. Deși nu dispune de modul prezumtiv, limba italiană se caracterizează prin existența a numeroase mijloace de redare a supoziției. Echivalentul cel mai întâlnit este viitorul epistemic, urmat de conjunctivul și condiționalul cu sens supozițional. Formele nepersonale nu exprimă „timpul”, în sensul redării momentului în care se desfășoară acțiunea, ci raporturi temporale și valori aspectuale. Italiana dispune de două actualizări temporale pentru fiecare mod: o formă de prezent, care marchează raportul temporal de simultaneitate sau posterioritate și aspectul imperfectiv, și o formă de perfect, care marchează raportul temporal de anterioritate și aspectul perfectiv. În română, numai infinitivul prezintă opoziții formale de acest tip, gerunziul, participiul și supinul redând doar conținut categorial temporal-aspectual.

Deși traducătorii români au recurs de cele mai multe ori la transpunerea formelor verbale italiene prin echivalentele lor românești, există și situații când timpurile gramaticale utilizate în textul sursă sunt redade prin alte forme decât cele corespondente. Unele alegeri sunt justificate de respectarea normelor limbii române literare, însă altele reflectă doar viziunea traducătorilor asupra sensului pe care formele gramaticale în discuție îl au, alterându-se astfel informația transmisă de autor. Un prim aspect ce se remarcă în romanul discutat este traducerea perfectului simplu prin perfect compus. În romanul *Ciociara*, protagonista aparține ariei dialectale meridionale, autorul uzând de perfectul simplu pentru a conferi textului culoare locală. În versiunea românească, se preferă formele de perfect compus, cu scopul de a se evita aspectul de limbă regională, impropriu traducerii unui text ce aparține literaturii universale. Justificată este și traducerea verbelor la imperfect, mai-mult-ca-perfect, respectiv viitor în trecut, prin prezent, perfect compus, respectiv viitor propriu-zis, atunci când redau transformările ce au loc în cazul trecerii de la stilul direct la cel indirect. În limba română, nu

se recurge la modificări ce vizează timpurile gramaticale. Adecvată este și redarea unor verbe la indicativ, conjunctiv sau condițional, ce exprimă succesiunea temporală, prin forme precum gerunziul sau conjunctivul prezent. Repetarea aceluiași timp verbal poate fi supărătoare, iar formele sus-amintite au capacitatea de a prezenta acțiunile în mod succesiv, fără a modifica sensul modal, temporal sau aspectual al verbelor din textul sursă. Tot în acest sens, se observă că modurile nepersonale din limba italiană, prin care se exprimă anterioritatea sau posterioritatea imediate, sunt transpuse prin moduri predicative, în scopul dezambiguizării frazei.

Există însă și situații când anumite forme verbale din textul sursă sunt redată prin timpuri gramaticale românești neechivalente, transpunere ce reflectă viziunea traducătorilor asupra sensului transmis de formele verbale. Un prim aspect îl constituie traducerea timpurilor indicativului, însoțite de marcatori modali, prin forme ale irealității. Cu excepția viitorului epistemic, ce trebuie în mod obligatoriu transpus prin prezumtiv, celelalte situații, în care apar verbe la indicativ determinate de marcatori modali, pot fi rezolvate și prin traducerea exactă a formelor în discuție. Deși recurgerea la modurile irealității nu alterează informația transmisă în text, ea „trădează” stilul autorului. Transpunerea formelor imperfective prin forme perfective, precum și a celor perfective, prin forme imperfective este de cele mai multe ori o chestiune de interpretare. Atunci când se recurge la perfect în locul prezentului sau imperfectului, accentul este pus pe faptul în sine, și nu pe consecințele acestuia. Acțiunile sunt prezentate ca încheiate, sugerându-se totodată că lucrurile nu mai pot fi schimbate. Atunci când se recurge la forme de imperfect sau prezent în locul celor de perfect sau mai-mult-ca-perfect, accentul se pune pe urmările faptelor, și nu pe evenimentele propriu-zise. Atragem însă atenția că astfel de interpretări alterează informația transmisă în roman, iar scopul traducătorului de proză vizează respectarea cât mai fidelă a stilului autorului. Nu în ultimul rând, trebuie remarcată confuzia care se face între formele omonime de condițional perfect și cele de viitor în trecut din limba italiană. Traducătorii români aleg uneori să transpună viitorul în trecut prin condițional perfect, fapt ce modifică semnificația modală a întregii fraze. Perfectul condițional prezintă acțiunile ca ireale, în timp ce viitorul în trecut indicativ redă evenimentele ca fiind, dacă nu reale, cel puțin realizabile.

Așadar, un bun traducător nu trebuie să cunoască doar sensul lexical al cuvintelor, ci și semnificația gramaticală transmisă de categoriile morfologice sau sintactice, atât în limba sursă, cât și în limba țintă. În cazul limbilor italiană și română, partea de vorbire cea mai complexă din punct de vedere morfologic este verbul. Persoana și numărul nu pun probleme în privința echivalării, în schimb diateza (Cf. *giocare*, tradus prin „a se juca”), modul și timpul

prezintă numeroase semnificații și neconcordanțe, ce trebuie avute în vedere. Recurgerea la o anumită formă modal-temporală presupune transmiterea unor informații, referitoare la modul, momentul și implicarea subiectivă asupra desfășurării acțiunii, nuanțe pe care autorii le exploatează pentru a conferi textelor un plus de expresivitate. Fără a avea consecințe grave în aparență, schimbarea după bunul plac a sensului modal, temporal sau aspectual al formelor verbale, poate modifica semnificația întregii fraze. Din acest motiv, traducătorul trebuie să respecte, pe cât posibil și în limitele normei limbii române literare, stilul autorului, ținând seama chiar și de aspecte ce privesc nivelul morfologic al limbii.

Putem conchide că studiul contrastiv este o sursă de îmbogățire a teoriei limbilor comparate, întrucât acestea se influențează reciproc, dând naștere la reinterpretări. Deși cercetarea de față vizează doar limbile română și italiană, înrudite prin apartenența la ramura romanică, discuția asupra mijloacelor de manifestare a aspectului și a timpului în limbi precum engleza, germana sau rusa, presupune clarificarea unor aspecte considerate de specialiști controversate. De asemenea, relevarea asemănărilor și a deosebirilor între două sau mai multe limbi (în cazul de față italiana și româna) constituie o metodă eficientă în practica traducerii, oferind posibilitatea interpretării adecvate a textelor ce aparțin oricărui registru stilistic.

Bibliografie

Agrell S., *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*, Lund, 1908, apud Andrei Mișan, *Categoria gramaticală a aspectului verbal I*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XIV, nr. 2, 1969.

Altieri, Biagi, Maria, Luisa, *La grammatica dal testo*, Mursia editore, Milano, 1995.

Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, Editura Academiei R.S.R., București, 1986.

Battaglia S., Pernicone V., *La grammatica italiana*, Loescher, Torino, 1965.

Benincà, Paola, Cinque, Guglielmo, *Frași subordonate al participio (participio presente)*, în *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, a cura di Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi, Il Mulino, Bologna, 1991.

Bertinetto, Pier Marco, *Tempo aspetto e azione nel verbo*, în *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, a cura di Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi, Il Mulino, Bologna, 1991.

Bertuccelli-Papi, Marcella, *Frași subordonate al participio (participio passato)*, în *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, a cura di Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi, Il Mulino, Bologna, 1991.

Bolocan G., *Despre traducerea aspectelor verbale din rusă în română. Considerații de ordin stilistic*, în „Limba română”, anul VIII, nr. 1, 1959.

Bondarko A.V., *K problematike funkcional'no semantičeskich kategorij (glagol'nij vid i aspektual'nosta v ruskom jazyke)*, în „Voprosy Jazykoznanija”, 1967, apud Andrei Mișan, *Categoria gramaticală a aspectului verbal I*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XIV, nr. 2, 1969.

Bondarko A.V., Bulanin, L.L., *Ruskij glagol*, Leningrad, 1967, apud Andrei Mișan, *Categoria gramaticală a aspectului verbal I*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XIV, nr. 2, 1969.

Coteanu, Ion, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Garamond, București, 1993.

Cristea, Teodora, *Grammaire structurale du français contemporain*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1979.

Dardano, Maurizio, Trifone, Pietro, *La lingua italiana*, Edizione Zanichelli, Bologna, 1996.

Dimitriu, Corneliu, *Compendiu de gramatică românească modernă clasică*, Editura Demiurg, Iași, 2004.

- Dimitriu, Corneliu, *Gramatica limbii române explicată*, vol. I, Editura Junimea, Iași, 1979.
- Dimitriu, Corneliu, *Tratat de gramatică a limbii române*, vol. I *Morfologia*, Editura Institutul european, Iași, 1999.
- Dimitriu, Corneliu, *Observații în legătură cu semiauxiliare de aspect*, în „Limba română”, anul XVI, nr. 4, 1967.
- Dostál A., *Studie o vidoovem systemu staroslověštine*, Praga, 1954, *apud* Andrei Mișan, *Categoria gramaticală a aspectului verbal I*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XIV, nr. 2, 1969.
- Drincu, Sergiu, *Aspectul verbal în concepția lui G. Ivănescu*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, anul L, 2012.
- Dubois, Jean, *Grammaire structurale du français, Le Verbe*, Larousse, Paris, 1967.
- Dubois J., Jouannon G., Lagane R., *Grammaire française*, Larousse, Paris, 1970.
- Dubois, Jean, Lagane, René, *La Nouvelle grammaire du français*, Larousse, Paris, 1974.
- Evseev, Ivan, *Semantica verbului*, Editura Facla, Timișoara, 1974.
- Flora, Francesco, *Grammatica italiana*, Cappelli editore, Bologna, 1971.
- Fochi, Franco, *L'Italiano facile*, Feltrinelli editore, Milano, 1969.
- Fogarasi, Miklós, *Grammatica italiana del novecento*, Bulzoni editore, Roma, 1983.
- Frâncu, Constantin, *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Editura Demiurg+, Iași, 2010.
- Frâncu, Constantin, *Curențe și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Editura Demiurg, Iași, 1999.
- Gabrielle, Aldo (coord.), *Come parlare e scrivere meglio*, Reader's Digest, Milano, 1989.
- Garigliano, Paolo, *Sintassi della lingua italiana*, vol. I, C.U.E.C.M., Catania, 2002.
- Garigliano, Paolo, *Trattato di grammatica italiana e analisi logica*, C.U.E.C.M., Catania, 2011.
- ***, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers enciclopedic Gold, București, 2010.
- ***, *Gramatica limbii române*, Editura Academiei R.P.R., București, 1954.
- ***, *Gramatica limbii române*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București, 1963.
- ***, *Gramatica limbii române*, vol. I *Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- ***, *Grammaire Larousse du français contemporain*, Larousse, Paris, 1974.
- Graur, Alexandru, *Gramatica azi*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973.
- Graur, Alexandru, *Urme de aspect în românește*, în „Limba română”, anul XVIII, nr. 4, 1969.
- Grevisse, Maurice, *Le Bon usage*, éditions J. Duculot, S.A. Gembloux (Belgique), 1975.
- Guțu-Romalo, Valeria, *Semiauxiliarele de aspect?*, în „Limba română”, anul X, nr. 1, 1961.

Guțu-Romalo, Valeria, *Repetiția. Procedeu sintactic de exprimare a aspectului în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, anul XI, nr. 3, 1960.

Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, Editura Ministerului Învățământului, București, 1956.

Iordan, Iorgu, Guțu-Romalo, Valeria, Niculescu, Alexandru, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Editura Științifică, București, 1967.

Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1978.

Irimia, Dumitru, *Structura gramaticală a limbii române*, vol. I, *Verbul*, Editura Junimea, Iași, 1967.

Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași, 1997.

Ivănescu, Gheorghe, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans le langues indo-européennes*, în *Mélanges linguistiques*, publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août, 1957, Editura Academiei R.P.R., București, 1957.

***, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1985.

Llorach, Emilio Alarcos, *Gramatica de la lengua española*, Espasa Calpe S.A., Madrid, 2008.

Lonzi, Lidia, *Frași subordonate al gerundio*, în *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, a cura di Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi, Il Mulino, Bologna, 1991.

Marchese, Angelo, Sartori, Attilio, *Il segno, il senso*, Casa Editrice G. Principato, Milano, 1980.

Maslov I.S., *Zametki o vidovoi defektivnosti*, în „Slavjankaja filologija”, Editura Universității din Leningrad, Leningrad, 1964 *apud* Andrei Mișan, *Categoria gramaticală a aspectului verbal I*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XIV, nr. 2, 1969.

Mauger G., *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui. Langue parlée, langue écrite*, Librairie Hachette, Paris, 1975.

Mazzoleni, Marco, *Le Frași ipotetiche*, în *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, a cura di Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi, Il Mulino, Bologna, 1991.

Miclosich Fr., *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Viena, 1883, *apud* Andrei Mișan, *Categoria gramaticală a aspectului verbal I*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XIV, nr. 2, 1969.

Mișan, Andrei, *Categoria gramaticală a aspectului II*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XV, nr. 1, 1970.

Nicolae, Octavian, *Gramatica contrastivă a limbii germane*, Editura Polirom, Iași, 2001.

- Oldani, Adele, *Grammatica sistematica della lingua russa. Morfologia*, Edizioni Scolastiche Unicopli, Roma, 1982.
- Palmer, Frank, *Grammar*, Penguin, London, 1971.
- Pană-Dindelegan, Gabriela (coord.), *Morfosintaxa limbii române*, Editura Universității din București, București, 2010.
- Pătruț, Ioan, *Studii de limba română și slavistică*, Editura Dacia, Cluj, 1974.
- Philippide, Alexandru, *Gramatică elementară a limbii române*, Editura Librăriei ISR. Kuppermann, Iași, 1897.
- Pîrvu, Elena, *Il congiuntivo italiano e i suoi corrispondenti romeni nelle proposizioni indipendenti*, în „Studii și cercetări lingvistice”, anul LXIX, nr. 2, 2008.
- Poghirc C., *Cu privire la aspectul verbal în limba română*, în „Limba română”, anul II, nr. 6, 1953.
- Quirk, Randolph (coord.), *A Grammar of Contemporary English*, Longman, London, 1978.
- Rosetti, Alexandru, Byk J., *Gramatica limbii române*, Editura Ziarului „Universul”, București, 1945.
- Săteanu, Cornel, *Timp și temporalitate în limba română contemporană*, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1980.
- Sârbu, Richard, *Repere ale analizei contrastive orientate uni- și bidirecțional*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, anul XLVIII, 2010.
- Scalise, Sergio, Bisetto, Antonietta, *La struttura delle parole*, Il Mulino, Bologna, 2008.
- Serianni, Luca, *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*, Utet, Torino, 1989.
- Simone, Raffaele, Scotese, Claudia M., Rossi, Simonetta, *Tuttoitaliano. Grammatica per il biennio*, editori Laterza, Bari, 1991.
- Skytte, Gunver, Salvi, Giampaolo, *Frași subordonate all'infinito*, în *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, a cura di Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi, Il Mulino, Bologna, 1991.
- Sweet, Henry, *A New English Grammar. Logical and Historical*, vol. I *Introduction, Phonology and Accidence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
- Tauberg, Edith, *Sistemul temporal în limba rusă și română*, Centrul de multiplicare al Universității din București, București, 1975.
- Tiktin H., *Gramatica română, Etimologia și Sintaxa*, ediția a III-a revăzută de I.A. Candrea, Editura Tempo, București, 1945.
- Tinto, Edoardo, *Grammatica scienza esatta*, Vittorio Bonacci editore, Roma, 1957.

Trifone, Pietro, Palermo, Massimo, *Grammatica italiana di base*, Zanichelli editore, Bologna, 2013.

Ul'janov G.K., *Značenija glagoll'nych osnov v litovsko-slavjavscom jazyke, C.II, Oznobi, Oboznačajuščije različija po vida*, Varșovia, 1895, apud Andrei Mișan, *Categoria gramaticală a aspectului verbal I*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XIV, nr. 2, 1969.

Vanelli, Laura, *La concordanza dei tempi*, în *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, a cura di Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi, Il Mulino, Bologna, 1991.

Vlad, Eduard, *English Group Grammar*, Editura Universității „Ovidius”, Constanța, 1998.

***, *Verbi tedeschi*, a cura di Carolina D'Alessandro, Zanichelli editore, Bologna, 2017.

Izvoare

Moravia, Alberto, *La Ciociara*, Bompiani Editore, Milano, 2015.

Moravia, Alberto, *Ciociara*, traducere de George și Adriana Lăzărescu, Editura Minerva, București, 1970.